

KS. TADEUSZ PANUŚ

ROLA PODSTAWOWYCH ŚRODOWISK WYCHOWAWCZYCH W WYCHOWANIU PATRIOTYCZNYM DZIECI I MŁODZIEŻY

THE ROLE OF BASIC EDUCATIONAL ENVIRONMENTS
IN THE PATRIOTIC EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH

Abstract. Patriotic education of children and youth is becoming a priority task. It should be done in a harmonious cooperation of three basic educational environments: family, school and parish. The first school of patriotism is the family which shapes the image of the homeland, the respect for national symbols, it celebrates national anniversaries and cultivates patriotic traditions. In the family, the young person develops the virtues necessary for the functioning of national ties, such as: faithfulness, diligence and hospitality. A great role in the patriotic upbringing of children and youth is also played by the school. The national identity is shaped in particular by subjects, such as: Polish, history and civics. An important role is played by reading literary works and knowledge of the most important national songs that are part of the Polish cultural heritage. A special role in transmitting patriotic content, awakening the national spirit and loving the homeland is fulfilled by catechetical teaching and pastoral activity of the parish. The sense of patriotism, the bond with the nation and the love of the homeland can still be successfully introduced into the spiritual world of children and youth, despite globalization, the culture of hedonism and materialism. It is also worth emphasizing that the essence of patriotism in the present times is expressed in honest, creative work, in the service of society and the homeland.

Key words: patriotism; homeland; educational environments; family; school; parish; patriotic education.

Ks. prof. dr hab. TADEUSZ PANUŚ – kierownik Katedry Katechetyki Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie; adres do korespondencji: ul. Kanoniczna 25, 31-002 Kraków; e-mail: tadeusz.panus@upjp2.edu.pl; ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3499-9778>

Rev. Prof. Dr. Hab. TADEUSZ PANUŚ – head of the Department of Catechetics at the Faculty of Theology of the Pontifical University of John Paul II; address for correspondence: ul. Kanoniczna 25, 31-002 Kraków; e-mail: tadeusz.panus@upjp2.edu.pl; ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3499-9778>

W słynnej homilii, wygłoszonej 10 czerwca 1979 r. na Błoniach krakowskich na zakończenie pierwszej pielgrzymki do ojczyzny, papież Jan Paweł II skierował do rodaków przejmujący apel:

Zanim stąd odejdę, proszę was, abyście całe to duchowe dziedzictwo, któremu na imię „Polska”, raz jeszcze przyjęli z wiarą, nadzieją i miłością [...], abyście nigdy nie zwątpili i nie znużyli się, i nie zniechęcili, abyście nie podcinali sami tych korzeni, z których wyrastamy¹.

Jedną z form przekazania i przyjęcia tego duchowego dziedzictwa, któremu na imię „Polska”, jest wychowanie patriotyczne dzieci i młodzieży.

I. ISTOTA PATRIOTYZMU

Patriotyzm jest wartością ponadczasową i uniwersalną. Trudno jest sformułować jedną definicję tego pojęcia, gdyż istnieje na ten temat obszerna literatura². Pewne jest jednak, że patriotyzm mieści w sobie szacunek dla rodziców, rodziny, ojczyzny, narodu, języka, kultury, tradycji i obyczajów. Opiera się on na miłości bliźniego, praktykowanej w życiu codziennym wobec rodaków. Zdaniem św. Jana Pawła II

[...] patriotyzm oznacza umiłowanie tego, co ojczyste: umiłowanie historii, tradycji, języka czy samego krajobrazu ojczystego. Jest to miłość, która obejmuje również dzieła rodaków i owoce ich geniuszu. Próba dla tego umiłowania staje się każde zagrożenie tego dobra, jakim jest ojczyzna³.

¹ JAN PAWEŁ II, Homilia w czasie Mszy św. odprawionej na Błoniach Krakowskich, 10 czerwca 1979 roku, w: JAN PAWEŁ II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia, homilie*, Kraków: Wyd. Znak 2005, s. 205.

² W ostatnich latach, szczególnie po 1989 r., publikuje się w Polsce wiele tekstów o patriotyzmie. Jednakże część tych wypowiedzi jest intelektualnie miąka i nie zasługuje na poświęcenie im uwagi. Jako przykład negatywny niech posłuży monograficzny numer „Dekady Literackiej” (16(2006), nr 6), w którym zgromadzono teksty o patriotyzmie i głosy w ankiecie zawierającej tylko jedno pytanie: „Co dziś znaczy patriotyzm?” Przedsięwzięcie to wydaje się ze wszech miar potrzebne, niestety jego realizacja zdecydowanie rozczarowała. Jedynym pozytywnym tekstem jest wypowiedź Pawła Śpiewaka (*Kwestia lojalności*), w którym autor pisze m.in.: „Patriotyzm zawsze, w każdej sytuacji posiada jedną cechę – jest nią lojalność wobec narodu, ziemi, języka, kultury” (s. 56). Tego rodzaju stwierdzenie wydaje się ważne i cenne nie tylko w kontekście mniejszości narodowych zamieszkujących nasz kraj, lecz także dotyczy wszystkich tych, którzy uważają się za rdzennych Polaków.

³ JAN PAWEŁ II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Kraków: Wyd. Znak 2005, s. 29.

Także tego pojęcia – ojczyzna – nie jest łatwo zdefiniować. Znany filozof i logik Józef Maria Bocheński OP rozpoczyna rozważania na temat tego, czym jest ojczyzna, od wyjaśnienia, co ojczyzną nie jest:

Nie jest [...] ojczyzną ani sam kraj (choć etymologia zdaje się to sugerować), ani sama grupa ludzka (np. grupa Polaków współczesnych), ani, tym bardziej, samo państwo polskie, ani inne podobne przedmioty, ale to wszystko razem⁴.

Skoro zgodzimy się z tym założeniem, to pojawia się kolejny problem, a mianowicie: „Chodzi [...] o ustalenie cechy, która sprawia, że do tych wszystkich przedmiotów odnosimy się jako do jedności, jedną prostą postawą, zwaną patriotyzmem”⁵. Józef Bocheński, wyjaśniając te problemy, odwołuje się do myśli św. Tomasza:

Idąc za myślą św. Tomasza z Akwinu, [...] kraj, gromadę ludzką, historię, kulturę itp. zwane „ojczyzną” ujmujemy, gdy o patriotyzm chodzi, pod kątem widzenia źródła naszego bytu, pojętego wszechstronnie, a więc zarówno fizycznie, jak i duchowo. Jesteśmy takimi, jakimi jesteśmy, dlatego żeśmy się w takim kraju, klimacie, w takich warunkach biologicznych i z takich rodziców urodzili, żeśmy się w takiej kulturze wychowali, że oddziaływały na nas zebrane w ciągu wieków i potężnie działające wpływy wszelkiego rodzaju [...]. Ojczyzna to zatem rzeczywiście coś podobnego do ojca czy matki⁶.

Można mówić o dwóch wymiarach patriotyzmu: negatywnym i pozytywnym. Ten pierwszy polega na tym, że nie wolno szkodzić ojczyźnie, szkłować jej dobrego imienia, fałszować historii, niszczyć dobra kultury i wyprzedawać majątku narodowego, a więc ziemi, fabryk, banków. Z drugiej strony patriotyzm domaga się aktywnego wspierania ojczystego dobra wspólnego. Nie może się on jedynie ograniczać do pięknych słów i emocjonalnych wzruszeń. Nie trzeba go udowadniać na polu bitwy lub w chwilach wyjątkowych. Przeciwnie, konkretyzuje się on na co dzień przez pomnażanie dobra wspólnego wynikającego z możliwości i talentów ludzi uznających ojczyznę za swoją wspólną matkę⁷. Dlatego też nauka katolicka łączy miłość ojczyzny z czwartym przykazaniem Dekalogu.

⁴ J. M. BOCHENSKI, *O patriotyzmie*, Warszawa: Wyd. Odpowiedzialność i Czyn 1989, s. 8.

⁵ Jacek Bartyzel (*Patriotyzm w kulturze politycznej*, w: *Oblicza patriotyzmu. Rozprawy i szkice*, Toruń: Wyd. Wyższej Szkoły Kultury Społecznej i Medialnej 2007, s. 41), tego rodzaju patriotyzm nazwał „patriotyzmem substancjalnym”, „patriotyzmem konkretnym”.

⁶ J. M. BOCHENSKI, *O patriotyzmie*, s. 9.

⁷ P. TOMASIK, *Wychowanie patriotyczne jako płaszczyzna korelacji nauczania religii z edukacją szkolną*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, red. W. Janiga, Przemysł–Rzeszów: Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej 2006, s. 487.

Miłości ojczyzny jako wspólnej matki uczył wielokrotnie św. Jan Paweł II. Wystarczy przypomnieć, że każdą swą pielgrzymkę apostolską rozpoczynał od wymownego gestu – ucałowania ziemi. Wyjaśniając ten czyn w czasie drugiej pielgrzymki do ojczyzny, powiedział: „Pocałunek złożony na ziemi polskiej ma dla mnie sens szczególny. Jest to jakby pocałunek złożony na rękach matki – albowiem ojczyzna jest naszą matką ziemską”⁸.

II. KRYZYS MÓWIENIA O PATRIOTYZMIE I MIŁOŚCI OJCZYZNY

Poczucie patriotyzmu, więź z narodem i miłość ojczyzny uległy wyraźnej erozji w dobie globalizacji. Jak podkreśla Wojciech Chudy, badania socjologiczne przeprowadzone w roku 2003 wykazały, że dla młodego Niemca, Francuza lub Szwajcara bardzo mało znaczą sądy wartościujące typu: „Kocham swój naród” lub „Jestem dumny ze swego kraju”⁹. „Wychłodzenie” poczucia patriotyzmu nie jest jednak zjawiskiem jednolitym. Istnieje w tej dziedzinie duże zróżnicowanie. Amerykanie są z pewnością mniej „letni” niż Szwedzi.

Jak jest z przywiązaniem do swojej ojczyzny u Polaków? Wejście Polski w 2004 r. do Unii Europejskiej sprawiło, że społeczeństwo polskie zderzyło się z nowymi wyzwaniami. Deprecjonowano tożsamość narodową na rzecz sztucznie konstruowanego narodu europejskiego; tworzono związaną z kosmopolityzmem tożsamość ponadnarodową¹⁰. Mając trudności z klasycznym pojmowaniem patriotyzmu, rozmywano go przez dziwne akcje. Symbolem tego typu tendencji jest czekoladowy orzeł przygotowany w ramach akcji „Orzeł może”, promowanej przez kręgi liberalne „Gazety Wyborczej”, które w ten sposób chciały upowszechnić nowoczesny, radosny i optymistyczny patriotyzm.

W wydanym w 2005 r. *Słowniku 100 tysięcy potrzebnych słów*, pod redakcją znanego językoznawcy Jerzego Bralczyka, odnotowano tylko dwa hasła: „patriota” („człowiek kochający swoją ojczyznę”) i „patriotyzm lokal-

⁸ JAN PAWEŁ II, Przemówienie powitalne na lotnisku Okęcie, Warszawa 16 czerwca 1983, w: *Pielgrzymki do Ojczyzny*, s. 213.

⁹ W. CHUDY, *Rodzina a wartość patriotyzmu*, w: „*Servo veritatis*”. *Materiały Międzynarodowej Konferencji dla uczczenia 25-lecia pontyfikatu Jego Świątobliwości Jana Pawła II. Uniwersytet Jagielloński, 9-11 października 2003 r.*, Kraków: Wyd. Naukowe PAT 2003, s. 259.

¹⁰ P. MAZURKIEWICZ, *Europeizacja Europy. Tożsamość kulturowa Europy w kontekście procesów integracji*, Warszawa: ATK 2001, s. 77 n.

ny” („silne przywiązanie do własnej miejscowości lub własnego regionu, powodujące stawianie spraw lokalnych ponad sprawy ogólnokrajowe”). Znaczący jest tam brak hasła „patriotyzm”. Prawdopodobnie według autorów tegoż *Słownika* słowo „patriotyzm” nie jest słowem potrzebnym współczesnemu Polakowi. Autorzy wydają się sugerować, iż postawą pożądaną i zalecaną jest „patriotyzm lokalny”, ale „patriotyzm” to już prawdopodobnie słowo podejrzane (często kojarzone z nacjonalizmem, a nawet faszyzmem?), a więc lepiej o nim nie wspominać¹¹. Oto przykład kompendium silnie zideologizowanego, zdominowanego przez poprawność polityczną i myśl liberalno-lewicową.

W odpowiedzi na ankietę krakowskiego miesięcznika „Znak”: „Czym jest polskość?”, Donald Tusk zapisał kiedyś wielokrotnie później przywoływane słowa: „Polskość to nienormalność – takie skojarzenie narzuca mi się z bolesną uporczywością, kiedy tylko dotykam tego niechcianego tematu”¹². Z kolei wojująca feministka, Magdalena Środa, prof. UW, stwierdza, iż: „Słowo «patriotyzm» kojarzy się z agresją lub ze śmiertelną nudą. Największymi «hard» patriotami są w Polsce kibice klubów piłkarskich”¹³. Walcząc z patriotyzmem pojętym jako miłość do ojczyzny Środa tworzy pojęcia wewnętrznie sprzeczne (oksymorony), jak np. „patriotyzm kosmopolityczny”¹⁴. Czymże jest ów patriotyzm? Środa tak go opisała: „To szczególny rodzaj patriotyzmu będący dumą z otwartości i różnorodności, gdzie najważniejszą cnotą jest tolerancja, ciekawość i wola eksperymentowania, a najwyższą kwalifikacją polityczną wizjonerstwo. Gdzie myśli się o przyszłości i tak wychowuje ludzi, by byli dumni z tego, że zapomnieli o narodowych mitach, porzucili wolę walki i cieszyli się sobą”¹⁵. W takiej koncepcji patriotyzmu

¹¹ *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005, s. 542.

¹² D. TUSK, *Polak rozłamany*, „Znak” 1987, nr 11-12, s. 190.

¹³ M. ŚRODA, *Patriotyzm jest nudny*, „Wprost” 2011, nr 19, s. 40. Zob. też A. BIELATOWICZ, *Patriotyzm w kręgu kibicowskim*, w: *Dwadzieścia esejów o patriotyzmie*, oprac. K. Daraż-Duda, M. Stankiewicz-Kopeć, Kraków: Wyd. Episteme 2013.

¹⁴ To nie Magdalena Środa wymyśliła pojęcie „patriotyzm kosmopolityczny”, posługiwał się nim m.in. Reinhart Koselleck (*Patriotyzm* w: R. KOSELLECK, *Dzieje pojęć. Studia z semantyki i pragmatyki języka społeczno-politycznego*, Warszawa: Oficyna Naukowa 2009, s. 242-243), pisząc o rewolucji francuskiej: „Patriotyzm utożsamia się tu całkowicie z prawdziwym kosmopolityzmem. W kontekście rewolucji francuskiej oznaczało to oczywiście – w wymiarze wewnętrznym – legitymizację wojny domowej, gdyż taka wojna była sprawiedliwa, zmierzała ona bowiem do zniszczenia niesprawiedliwego despotyzmu. W wymiarze zewnętrznym pojęcie to legitymizowało ekspansję, eksport rewolucji, gdyż prawdziwy patriota działał zgodnie z zasadami kosmopolityzmu, które mają obowiązywać w stosunku do całej ludzkości”.

¹⁵ M. ŚRODA, *Jaki patriotyzm?*, „Gazeta Wyborcza” 2010, nr 103, s. 15.

miłość do ojczyzny, do Polski, nie istnieje. Wyznawca „patriotyzmu kosmopolitycznego” ma tylko „myśleć o przyszłości” i „zapomnieć o narodowych mitach”, mówiąc dokładnie, ma zapomnieć o historii własnego narodu.

Komunistyczne „pranie mózgów” i ofensywa lewackich wizji patriotyzmu nie pozostaje bez echa wśród pewnych grup naszego społeczeństwa. Dlatego też socjologowie sygnalizują zatrważająco niską ocenę własnego narodu u wielu dzisiejszych Polaków, zwłaszcza u młodych. Gdy wyjeżdżają za granicę, wielu z nich wstydi się tego, że są Polakami. Mówienie o ojczyźnie i o miłości ojczyzny wielu z nich wciąż drażni. Wynika to nie tylko ze współczesnej alergii na patos i gołosłowność¹⁶. Tradycyjne *credo* naszych ojców: „Bóg – Honor – Ojczyzna” staje się dzisiaj dla wielu pustym dźwiękiem, śmiesznym bibelotem lub też parafiańskim „obciachem” w czasie gdy króluje postępowe „róbta co chceta”, a na murach można spotkać napisy: „patriotyzm to idiotyzm”. Zmarły w 2017 r. bp Kazimierz Ryczan ubolewał, że „na uroczystościach patriotyczno-rocznicowych nie ma młodych ludzi, nie ma wielu nauczycieli, bo nikt za to nie płaci, bo nie jest to obowiązkowe”¹⁷.

W świetle tych faktów wychowanie patriotyczne dzieci i młodzieży staje się priorytetowym zadaniem. Winno się ono dokonywać w harmonijnej współpracy trzech podstawowych środowisk wychowawczych: rodziny, szkoły i parafii.

III. RODZINA JAKO PODSTAWOWE ŚRODOWISKO WYCHOWANIA PATRIOTYCZNEGO

W ciągu całego życia na człowieka wywiera wpływ wiele różnorodnych środowisk wychowawczych. Zarówno ich liczba, znaczenie, jak i wpływ ulegają zmianie w zależności od wieku, osiągniętego stadium rozwoju oraz indywidualnych doświadczeń wzrastania człowieka¹⁸. Dla małych dzieci środowiskiem wychowawczym jest tylko rodzina, ale już dla dzieci dorastających ten krąg poszerza się o szkołę, grupę rówieśniczą, niekiedy także

¹⁶ J. SALIJ, *Patriotyzm dzisiaj*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, red. W. Janiga, Przemysław-Rzeszów 2006, s. 327.

¹⁷ K. RYCZAN, *Patriotyzm wyzwaniem dla szkoły i katechezy*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, s. 366.

¹⁸ M. PRZETACZNIK-GIEROWSKA, Z. WŁODARSKI, *Psychologia wychowawcza*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1994, s. 103.

grupę religijną. U ludzi dorosłych dochodzi jeszcze zakład pracy, organizacje społeczne, polityczne itd.¹⁹ Niektóre środowiska wywierają wpływ na człowieka jedynie przez krótki czas, co nie oznacza, że skutki ich oddziaływań są krótkotrwałe. Przykładowo pobyt dziecka w przedszkolu trwa zazwyczaj krótko, mimo to ma on duże znaczenie w przezwyciężeniu egocentryzmu i zrozumieniu podstawowych norm moralnych, a także zasad współżycia z innymi. Do tzw. środowisk wychowawczych długotrwałych zalicza się rodzinę i szkołę²⁰.

Jeśli chodzi o wychowanie patriotyczne dzieci i młodzieży, to ogromną rolę odgrywa w nim rodzina. Jest ona pierwszym środowiskiem wychowawczym, w którym następuje harmonijny rozwój osobowości młodego człowieka, jego wrastanie w społeczeństwo. W rodzinie dziecko kształtuje swoją miłość do ojczyzny. Można powiedzieć, że rodzina jest „pierwszą szkołą patriotyzmu”. Początki rozmiłowania się w ojczystej ziemi wiążą się z pracą na roli, wycieczkami krajoznawczymi itp. „Zanim dziecko stanie się zdolne ogarnąć świadomością całą ojczyznę, kształtuje jej obraz pod wpływem najbliższego środowiska, w którym czuje się bezpiecznie dzięki poczuciu swojskości, znajomości ludzi, z którymi codziennie obcuje, i tych instytucji, z których korzysta”²¹.

Tak jak dla życia wspólnoty rodzinnej potrzebny jest dom, miejsce, w którym jest się naprawdę u siebie, tak ojczyzna staje się takim domem duchowym dla wszystkich, którzy ją kochają. Prawdę tę podkreślają często przysłowia, które można rozumieć nie tylko w dosłownym, lecz także w przenośnym sensie, pojmując dom jako ojczyznę, np.: „Wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej”, „Co w domu, do tego nikomu”, „Własny domek mały miłszy jest niż cudze pałace”²².

Rodzina przechowuje i przekazuje podstawowe wartości duchowe, takie jak prawda, dobro i piękno²³. Bardzo istotne jest to, że ten przekaz wartości dokonuje się w kontekście codziennego życia rodziny. Poczucie patriotyzmu, podtrzymywanie zwyczajów ojców i wyjaśnianie ich sensu, wdrażanie

¹⁹ M. BRAUN-GAŁKOWSKA, *Środowisko wychowawcze: dom, szkoła, grupa rówieśnicza, parafia*, w: *Katecheza w szkole*, red. J. Krucina, Wrocław: Wyd. Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej 1992, s. 57.

²⁰ T. PANUŚ, *Zasada wierności Bogu i człowiekowi i jej realizacja w polskiej katechizacji. Studium w świetle „Ramowego Programu Katechizacji” funkcjonującego w latach 1971-2001*, Kraków: Wyd. Unum 2001, s. 257-258.

²¹ I. JUNDZILL, *O wychowaniu patriotycznym dzieci*, Warszawa: PZWS 1963, s. 23.

²² J. SALIJ, *Patriotyzm dzisiaj*, s. 335-336.

²³ K. MIKULSKI, *Wychowanie patriotyczne w rodzinie*, „Powołanie” 2003, nr 4, s. 52.

w ojczystą kulturę, szacunek dla autorytetów, wysoka ranga własności prywatnej, obyczajowość i religijność – wszystko to łączyło się z sobą i łączy w rytmie codzienności i świąt²⁴. Do edukacji patriotycznej należy zaliczyć także przekaz tradycji narodowych oraz proces wdrażania w kulturę i kształtowanie cnót obywatelskich.

W wychowaniu patriotycznym ogromną rolę odgrywają tradycje patriotyczne rodziny.

Stosunek rodziców czy dziadków do narodowych tradycji jest przekazywany dzieciom w opowiadaniach, wspomnieniach, a także w celowym oddziaływaniu na uczuciowość dziecka. [...] Prawdą jest, że wspomnienia te po latach tracą nieco swoją autentyczność, a dzieci słuchają ich podobnie jak baśni, jednak stosunek uczuciowy do opowiadanych wydarzeń pozostawia często trwałe ślady przeżyciowe²⁵.

Ważnym elementem wychowania patriotycznego w rodzinie jest kształtowanie obrazu ojczyzny, szacunek do symboli narodowych, świętowanie rocznic narodowych, trwanie na ojcowiznie, wystrój domu bogaty w przedmioty związane z historią ojczyzny, posiadanie odpowiedniej biblioteczki, zasobnej w znaczące dzieła literackie pisarzy narodowych. Istotne jest również wyrobienie pewnych cnót, koniecznych do funkcjonowania więzi narodowych, takich jak wierność, pracowitość, gościnność. Istota bowiem patriotyzmu w czasach obecnych wyraża się w rzetelnej, twórczej pracy, w służbie społeczeństwu i ojczyźnie²⁶.

O. prof. Jacek Salij OP zadaje sobie w tym kontekście pytanie: „Czy patriotą może być rozpustnik, złodziej, człowiek kłótlivy, niedotrzymujący obietnic?” I odpowiada: „Nie, ktoś taki patriotą być nie może, albo powiedzmy ostrożniej: miłość ojczyzny, jeżeli ktoś taki stara się swoją ojczyznę kochać, jest wówczas poważnie okaleczona. Słowem – miłość ojczyzny żąda od nas starań o naszą prawość moralną”²⁷.

²⁴ W. CHUDY, *Polska rodzina bastionem tradycji otwartym na nowoczesność*, w: *XVIII Międzynarodowy Kongres Rodziny*, red. A. Czarnocki, M. Igielski, Z. Kunert [i in.], Warszawa: Wyd. Fundacja „Rodzina Nadzieją Jutra”, KAI 1994, s. 50.

²⁵ I. JUNDZIŁŁ, *O wychowaniu patriotycznym dzieci*, s. 20.

²⁶ M. WOLICKI, *Wychowanie patriotyczne w rodzinie*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, s. 423-424.

²⁷ J. SALIJ, *Patriotyzm dzisiaj*, s. 334-335.

IV. SZKOŁA JAKO PODSTAWOWE ŚRODOWISKO WYCHOWANIA PATRIOTYCZNEGO

Kolejnym środowiskiem, które przez wieki uważane było za najbardziej sprzyjające wychowaniu patriotycznemu, jest środowisko szkolne. W chwili osiągnięcia przez dziecko dojrzałości szkolnej zaczyna ono pełnić rolę drugiego, obok rodziny, środowiska wychowawczego, wywierającego bezpośredni wpływ na jego rozwój. Szkoła, ogarniająca swym zasięgiem całość oddziaływań wychowawczych, winna pomagać uczniom w rozwoju ich człowieczeństwa oraz pozwalać na systematyczną i odpowiedzialną konfrontację z rzeczywistymi problemami życia²⁸.

Szkoła odgrywa także ogromną rolę w wychowaniu patriotycznym dzieci i młodzieży. Czyni to w dwojaki sposób: pośredni i bezpośredni. Z tym pierwszym ma się do czynienia, gdy przekazuje się treści nie związane wprost z patriotyzmem. Tak jest np. na lekcjach geografii. Ucząc o poszczególnych regionach Polski, jej potencjale naturalnym, ludnościowym, gospodarczym i kulturowym, nie wychowuje się wprost do patriotyzmu, niemniej jednak treści te stanowią dla niego bazę intelektualną.

Rozumiał to dobrze poeta Wincenty Pol (1807-1872). Mimo iż nie był rodowitym Polakiem, gdyż ojciec jego pochodził z rodziny niemieckiej, a matka z francuskiej, był gorącym polskim patriotą²⁹. Ten uczony geograf, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, w cyklu poetyckich utworów zatytułowanych *Pieśń o ziemi naszej* ukazywał piękno polskiej ziemi i wielkość narodowej tradycji. Chciał te obrazy przekazać pokoleniu wychowanemu w niewoli, by zatęskniło za wolną i piękną tradycjami ojczyzną:

A czy znasz ty, bracie młody,
Twoje ziemie, twoje wody? [...]
Pola bitew, ojców groby
I pomniki starej doby?

²⁸ T. PANUŚ, *Zasada wierności Bogu*, s. 265.

²⁹ Jak zauważają J. Hanik, J. Rosnowska (*Pol Wincenty Terencjusz (1807-1872)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVII, s. 255), przyszyły poeta urodził się 20 kwietnia 1807 r. w Lublinie jako trzecie z kolei dziecko Franciszka Ksawerego Pohla (Polla) (1751-1823) i Eleonory Longchamps de Berier (1775-1857). Ojciec Pola, prawnik, pochodził z rodziny niemieckiej osiadłej na Warmii, był właścicielem folwarku Firlejowszczyzna pod Lublinem, od roku 1796 radcą Sądu Apelacyjnego Galicji Zachodniej w Lublinie, następnie radcą sądowym we Lwowie i Stanisławowie. W 1815 r. na własną prośbę otrzymał szlachectwo z przydomkiem von Pollenburg, którego używał również niekiedy Pol. Matka Pola urodziła się w kupieckiej rodzinie lwowskiej pochodzenia francuskiego.

Twe kurhany i mogiły
I twe dzieje, co się śmiły?”

Utwór ten, rozpowszechniany po wszystkich zaborach, wywarł wielki wpływ na rozbudzenie umiłowania piękna przyrody i krajobrazu ziemi ojczyściej.

Jeśli chodzi o bezpośrednie wychowanie patriotyczne dzieci i młodzieży, pojawia się ono wielokrotnie w Podstawie programowej kształcenia ogólnego. Jest realizowane w ramach przedmiotu historia i społeczeństwo, w zakresie muzyki – jako znajomość najważniejszych pieśni narodowych, wreszcie jako moduł ścieżki edukacyjnej wiedza o społeczeństwie, nazwany Wychowanie patriotyczne i obywatelskie. Propozycja tych zajęć dotyczy zarówno kształtowania więzi z ojczyzną, jak i świadomości obywatelskiej, treści zaś odnoszą się do sfery symbolicznej, wzorów osobowych wielkich Polaków, a także do norm życia społecznego³⁰.

Odniesienia do patriotyzmu znajdujemy w lekturach z języka polskiego, gdzie zaproponowano wiele klasycznych utworów ojczyściej literatury, takich jak *Bogurodzica*, pieśni Kochanowskiego, fragmenty *Pana Tadeusza* Mickiewicza, *Szyfowe prace* Żeromskiego, literaturę wojenną. Patriotyzm jest również jednym z celów edukacyjnych historii. Wychowanie obywatelskie ma z kolei służyć „pogłębianiu poczucia przynależności do wspólnoty obywateli państwa polskiego”, a zadaniem szkoły staje się w tym kontekście „stawianie wymagań w zakresie właściwej postawy uczniów wobec godła i hymnu państwowego oraz w czasie uroczystości szkolnych i państwowych”³¹. Warto zwrócić uwagę, że podstawy programowe ścieżek edukacyjnych w końcowych klasach szkoły podstawowej wiążą elementy odnoszące się do miłości ojczyzny z edukacją regionalną, tzw. małymi ojczyznami, oraz kulturą polską na tle tradycji śródziemnomorskiej.

Kształcenie w zakresie podstawowym w liceum ogólnokształcącym przewiduje w ramach języka polskiego poznawanie dzieł literackich, które wchodzi m.in. w skład dziedzictwa kultury polskiej. Szkoła ma za zadanie wprowadzać uczniów w tradycję narodową i pomagać rozpoznawać jej obecność we współczesnej kulturze. Uczeń, dzięki zajęciom z języka polskiego, ma uzyskać pomoc w rozwijaniu własnej kultury językowej i być uwrażliwiany na piękno mowy ojczyściej. Proponowane lektury nawiązują do licznych dzieł literatury polskiej, również takich, które wprost wspomagają

³⁰ P. TOMASIK, *Wychowanie patriotyczne*, s. 500.

³¹ Tamże.

wychowanie patriotyczne. Nauczanie historii przewiduje liczne zagadnienia z historii Polski, również dotyczące uwarunkowań i przeobrażeń świadomości narodowej oraz znaczenia chrześcijaństwa i Kościoła katolickiego. Wśród celów edukacyjnych wiedzy o społeczeństwie wymienia się zarówno rozwijanie cnót społecznych i obywatelskich, patriotyzmu i odpowiedzialności za dobro wspólne, jak i eliminowanie postaw ksenofobicznych³².

Realizacja tej Podstawy programowej kształcenia ogólnego winna wychować młodego człowieka w miłości ojczyzny i trosce o nią. Zależy to w dużej mierze od dobrych nauczycieli. Z wdzięcznością o polskiej szkole, doceniającej wychowanie patriotyczne, mówił Jan Paweł II na spotkaniu z katechetami i nauczycielami we Włocławku, 6 czerwca 1991 r. Papież wyraził wtedy „[...] uznanie i podziękowanie tym wszystkim wychowawcom i nauczycielom, którzy w trudnych, a czasem bardzo trudnych warunkach, swoim słowem i postępowaniem, dzięki odwadze i mądrej roztropności pomogli w ogromnej mierze zachować i przekazać młodzieży autentyczne wartości chrześcijańskie i narodowe. To ich świadectwo było i pozostaje szczególnie cenne”³³.

Podobny hołd i wyrazy podziękowania złożył bohaterskim nauczycielom abp Józef Michalik:

Wspominam tych wszystkich wspaniałych historyków, którzy mieli odwagę mówić prawdę o zniewoleniu, czego symbolem w tamtych czasach stało się milczenie na temat Katynia. Skłaniam się nisko przed tysiącami polonistów, którzy narażając się na zwolnienie z pracy, mówili prawdę o „urokach dworu” i cenie za wierność [...]. Lekcje polskiego były szkołą zdrowego, ofiarnego patriotyzmu, umiejętności interpretacji tekstu, odwagi mówienia i kontaktu ze światem kultury [...]. Smak „zakazanej” lektury poznawałem także dzięki książkom wypożyczonym z prywatnego księgozbioru moich nauczycieli³⁴.

V. PARAFIA JAKO PODSTAWOWE ŚRODOWISKO WYCHOWANIA PATRIOTYCZNEGO

Następnym środowiskiem wychowawczym jest parafia. Jest ona nie tylko strukturą prawną, ale przede wszystkim wspólnotą wiary, modlitwy i miło-

³² Tamże, s. 501.

³³ JAN PAWEŁ II, Przemówienie do katechetów, nauczycieli i uczniów. Włocławek, 6 czerwca 1991, w: JAN PAWEŁ II, *Pielgrzymki do Ojczyzny*, s. 682.

³⁴ J. MICHALIK, *Minął tydzień*, t. 1, Częstochowa: Biblioteka „Niedzieli” 2002, s. 199-200.

ści. Spełnia ona fundamentalną funkcję służenia słowu Bożemu, które dobrowolnie i świadomie przyjęte, rodzi wiarę. Parafia zatem winna dawać świadectwo wiary, zarówno przez głoszenie słowa Bożego, jak i przez słuchanie go. Dlatego pierwszym zadaniem parafii jest przepowiadanie orędzia zbawienia³⁵. Jest w nim także miejsce na kształtowanie miłości ojczyzny i postaw patriotycznych.

Podstawą i źródłem chrześcijańskiego patriotyzmu jest nauka Jezusa Chrystusa o miłości bliźniego oraz o równości wszystkich ludzi. Przypomniał to Sobór Watykański II w Dekrecie o działalności misyjnej Kościoła. „Chrześcijanie [...] niech żyją dla Boga i Chrystusa w uczciwej atmosferze życia swego narodu; jako dobrzy obywatele niech pielęgnują prawdziwą i czynną miłość ojczyzny” (DM 15). Także w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym zawarte zostały wskazania dotyczące patriotyzmu: „Niech obywatele pielęgnują wielkodusznie i wiernie miłość ojczyzny, jednak bez ciasnoty duchowej, tak by mieli również wzgląd na dobro całej rodziny ludzkiej, która łączy w jedno różne więzy między plemionami, ludami i narodami” (KDK 15). Również *Katechizm Kościoła Katolickiego* zwraca uwagę na prawidłowe rozumienie patriotyzmu. Tej kwestii poświęcone jest bowiem IV przykazanie Dekalogu. „Jest ono wyraźnie skierowane do dzieci, określając ich relację do ojca i matki, która jest najbardziej powszechna” (KKK 2199). Z czwartego przykazania Bożego wypływa także obowiązek miłowania naszej ziemskiej ojczyzny, czynienia wszystkiego dla jej rozwoju i rozkwitu, pamięci o minionych wydarzeniach, o ludziach, którzy dla tej ojczyzny pracowali i dla niej często oddawali swoje życie.

Sam Jezus Chrystus, prawdziwy Bóg i rzeczywisty człowiek, dał nam przykład miłości ojczyzny. Przyszedł na ziemię w określonym czasie, żył i działał w znanych historycznie i geograficznie społecznych i politycznych realiach. Budując zręby Królestwa Bożego na ziemi, zawsze akcentował mocną więź ze swymi rodakami. Nigdy nie przeczył, że jest Żydem, Galilejczykiem, synem narodu, przez który spodobało się Bogu Ojcu dokonać dzieła odkupienia. Jako członek narodu zachowywał tradycje i zwyczaje ojczyste i często podkreślał, że przyszedł na ziemię, aby najpierw wzywać do swego Królestwa synów narodu wybranego. Potrafił też upomnieć i zapłakać nad jego losem i tym, co czeka jego stolicę – Jerozolimę³⁶.

³⁵ T. PANUŚ, *Zasada wierności Bogu*, s. 270.

³⁶ A. CHMURA, *Pastoralne aspekty wychowania do patriotyzmu*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, s. 471.

Na wiele z poruszonych tu aspektów zwracają uwagę biskupi polscy w Liście Episkopatu Polski o chrześcijańskim patriotyzmie z 2017 r. List ten jest tylko jednym z wielu dokumentów zawierających katolicką refleksję poświęconą miłości ojczyzny. Krytyce poddano w nim wszelkie postawy negujące lub podważające znaczenie patriotyzmu. Autorzy Listu zdecydowanie i jasno oddzielili patriotyzm od nacjonalizmu i nacjonalizm odrzucili oraz potępiłi. Szczególnie ważne wydaje się przesłanie wskazujące na „uniwersalny wymiar patriotyzmu”.

Patriotyzm jest głęboko wpisany w uniwersalny nakaz miłości bliźniego. Międzypokoleniowa solidarność, odpowiedzialność za los najsłabszych, codzienna obywatelska uczciwość, gotowość służby i poświęcenia na rzecz dobra wspólnego, które ściśle łączą się z patriotyzmem, są zarazem realizacją orędzia zawartego w Ewangelii.

Biskupi zauważają także, że dla uczniów Chrystusa miłość ojczyzny – jako forma miłości bliźniego – będąc wielką wartością, nie jest jednak wartością absolutną. Dla chrześcijanina służba ziemskiej ojczyźnie, podobnie jak miłość własnej rodziny, pozostaje zawsze etapem na drodze do ojczyzny niebieskiej, która dzięki nieskończonej miłości Boga, obejmuje wszystkie ludy i narody na ziemi. Miłość własnej ojczyzny jest zatem konkretyzacją uniwersalnego nakazu miłości Boga i człowieka³⁷.

Kościół poprzez swą działalność pastoralną przy różnych okazjach kształtuje świadomość patriotyczną. Szczególnie dogodną okazją do poruszenia treści narodowych i patriotycznych w przepowiadaniu stwarzają święta, w których treści religijne zespolone są z patriotycznymi. Takie uroczystości przeżywane są zwłaszcza 3 maja, 15 sierpnia czy 11 listopada i odbywają się zarówno w świątyni, jak i w miejscach upamiętniających wydarzenia historyczne, które miały miejsce na terenie parafii. Ważną rolę w edukacji patriotycznej odgrywają cmentarze, na których często pochowani są bohaterowie powstań, żołnierze polegli w obronie ojczyzny bądź ofiary prześladowań okupanta. Ponadto treści budzące ducha patriotycznego mogą być przekazywane za pomocą tablic wmontowanych w świątyni, upamiętniających wielkie postacie i wydarzenia, gablot na placach przykościelnych, plakatów, inscenizacji – zwłaszcza w dniach rocznic narodowych, deklamacji, publikacji gazetowych i książkowych, wystaw, a przede wszystkim informacji duszpa-

³⁷ *Chrześcijański kształt patriotyzmu. Dokument Konferencji Episkopatu Polski przygotowany przez Radę ds. Społecznych*, <http://episkopat.pl/chrzescijanski-ksztalt-patriotyizmu-dokument-konferencji-episkopatu-polski-przygotowany-przez-rade-ds-spolecznych/> [dostęp: 29.08.2019].

sterskich i ogłoszeń parafialnych. Wszelkie czynności, które dokonują się poprzez działalność pastoralną, mają na celu – wraz z głoszonym słowem Bożym – przekazać treści patriotyczne, ale także wyrabiać postawy ludzi, dla których dobro ojczyzny jest największym prawem³⁸.

Szczególną rolę w przekazywaniu treści patriotycznych, budzenia ducha narodowego i umiłowania ojczyzny pełni nauczanie katechetyczne.

VI. ROLA KATECHEZY W WYCHOWANIU PATRIOTYCZNYM DZIECI I MŁODZIEŻY

Kwestia wychowania patriotycznego została bardzo wyraźnie wyartykułowana w Dyrektorium katechetycznym Kościoła katolickiego w Polsce z 2001 r. Dokument ten podkreśla konieczność włączenia nauczania religii w wychowanie patriotyczne po latach komunistycznego zniewolenia. Polski patriotyzm wyrastał z wielowiekowej tradycji, w której był silnie powiązany z religią katolicką. Ważnym elementem dawnego i współczesnego patriotyzmu był i jest krzyż. Tymczasem władza komunistyczna po II wojnie światowej propagowała tzw. patriotyzm socjalistyczny, podporządkowany nowej wierze komunistycznej. Świętem, które miało służyć umocnieniu „wspólnoty narodowej narodu socjalistycznego”³⁹, był 1 maja. Jak słusznie zauważył Marcin Kępiński:

Patriotyzm w wydaniu komunistycznego ustroju, manifestowany w obchodach pierwszomajowych, miał polegać na wznoszeniu internacjonalistycznych transparentów i wspólnym wykrzykiwaniu haseł o treści ustalonej wcześniej przez propagandzistów Centrum⁴⁰.

W podsumowaniu swoich rozważań Kępiński pisze, iż: „Strach był [...] jednym ze sposobów szkolnego wdrażania komunistycznego patriotyzmu”⁴¹. Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce, mając na względzie wszystkie te próby zniszczenia patriotyzmu, podkreśla, iż „katecheza, zgodnie z czcigodną tradycją duszpasterstwa Kościoła w Polsce, win-

³⁸ A. CHMURA, *Pastoralne aspekty wychowania do patriotyzmu*, s. 481-482.

³⁹ K. ŻYGULSKI, *Święto i kultura. Święta dawne i nowe. Rozważania socjologa*, Warszawa: IWZZ 1981, s. 273.

⁴⁰ M. KĘPIŃSKI, *Przymus Nowej Wiary. Komunistyczny patriotyzm stalinowskiej szkoły w narracjach łódzkich nauczycieli*, w: *Kulturowe analizy patriotyzmu*, red. K. Kulikowska, C. Obracht-Prondzyński, Gdańsk: Wyd. Naukowe Katedra 2016, s. 208.

⁴¹ Tamże, s. 213.

na również wychowywać do życia we wspólnocie narodowej⁴². Oprócz tego dokument ten wskazuje konkretne zakresy zagadnień, służących temu wychowaniu. Są to przede wszystkim prawda o historii narodu oraz katolicka nauka społeczna. Dyrektorium katechetyczne zaleca otaczanie szczególnym szacunkiem języka ojczystego, gdyż „był on zawsze twierdzą tożsamości narodowej⁴³. Dokument ten wskazuje także na konieczność integrowania katechezy i kultury. Katecheza ściśle powiązana z kulturą „będzie traktowała literaturę i sztukę jako formy poszukiwania prawdy i dobra, a więc formy naturalnego kontaktu z Bogiem⁴⁴. Dyrektorium katechetyczne postuluje zatem, „by katecheci i nauczyciele religii znali dzieła literatury świeckiej, przynajmniej lektury, które czytają katechizowani⁴⁵. Nawiązując do nich, będzie można przerzucić mosty między nauczaniem ogólnym a katechizacją.

Wskazania polskiego Dyrektorium katechetycznego na temat wychowania do patriotyzmu znalazły swe odbicie w opracowanych na tej podstawie podręcznikach do nauki religii. Dobrą ilustracją tego jest podręcznik dla klasy VIII szkoły podstawowej pt. *Żyjemy w miłości Boga*, który wszedł w życie w archidiecezji krakowskiej w roku szkolnym 2018/2019⁴⁶. Katecheza 6.6 pt. „Kościół w życiu zniewolonego narodu” jest poświęcona w całości wychowaniu młodego człowieka do patriotyzmu. Stawia sobie ona za cel przybliżenie wartości wolności; ukazanie roli Kościoła w procesie odzyskiwania przez naród polski niepodległości oraz kształtowanie postawy patriotyzmu. Słowa kluczowe, wokół których toczy się ta katecheza, to: ojczyzna, patriotyzm, Kościół i niepodległość.

Katechezę rozpoczyna słynny wiersz pt. *Rota*, napisany przez Marię Konopnicką w 1908 r. pod wpływem oburzenia prześladowaniami polskości w zaborze pruskim. Można go zaśpiewać lub wyrecytować. Następnie uczniowie w grupach odpowiadają na pytania: jak rozumiesz pojęcie patriotyzm, czy w dzisiejszych czasach patriotyzm jest jeszcze potrzebny oraz czym się różni patriotyzm w czasach niewoli od dzisiejszego? Po zapoznaniu się z odpowiedziami na te pytania wszyscy ustalają definicję tego pojęcia. W dalszej części lekcji katecheta przedstawia w formie wykładu sytuację

⁴² KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków WAM 2001, nr 28. Zob. P. TOMASIK, *Wychowanie patriotyczne*, s. 503.

⁴³ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, nr 47.

⁴⁴ Tamże, nr 71.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ *Żyjemy w miłości Boga*. Podręcznik dla klasy VIII szkoły podstawowej, red. T. Panuś, R. Chrzanowska, M. Lewicka, Kraków: Wyd. św. Stanisława BM 2018.

Kościoła katolickiego w czasie 123 lat niewoli, jego wkład w utrzymanie tożsamości narodowej oraz w odzyskanie niepodległości. Kolejnym elementem katechezy jest ćwiczenie „Tak to widzę”. Młodzież pracuje w zespołach czteroosobowych, mających na podstawie wykładu katechety przygotować krótkie, jednonumotowe przemówienia, w których ukażą rolę Kościoła w dziejach narodu zniewolonego. Następnie każdy zespół wygłasza przemówienie na forum klasy. W podsumowaniu można wybrać najlepszą mowę poprzez głosowanie. Grupę, która wygra, można nagrodzić ocenami z aktywności. Kończąc ćwiczenie, młodzież w krótkich słowach streszcza w zeszytach istotę przesłania katechezy. W zakończeniu, opierając się na fragmencie wypowiedzi św. Jana Pawła II z książki *Pamięć i tożsamość* oraz innych tekstach, przeprowadza się ćwiczenie podsumowujące pt. „Patriotyzm dzisiaj”.

Kończąc ten artykuł, chciałbym przedstawić opinię Jerzego Szackiego:

Myślę, że o patriotyzmie mówi się u nas jednocześnie za dużo i za mało. Za dużo, bo przy lada okazji urządza się krasomówcze popisy i konkursy, kto jest lepszym patriotą, w których deklaracje umiłowania ojczyzny przesłaniają nierządno meritum spraw, o które w danej chwili chodzi [...]. Tym niemniej sędzę, że o patriotyzmie mówi się jednak także za mało, albowiem stosunkowo rzadko czyni się go przedmiotem spokojnej i pogłębionej refleksji, która nie tylko miarkowałaby retoryczne ekscesy i zapobiegała w ten sposób obrzydzeniu samej idei patriotyzmu, ale i podejmowała w szerszym niż do tej pory zakresie jak najbardziej realną problematykę psychologiczną, socjologiczną, etyczną i polityczną, która się z tą ideą, tak czy inaczej, wiąże⁴⁷.

Czy do patriotyzmu i miłości ojczyzny potrafi się zaciekawic i przyciągnąć młode pokolenia wychowywane w kulturze hedonizmu i materializmu? Odpowiedź jest pozytywna. Tak, jeśli połączą swe wysiłki najważniejsze środowiska wychowawcze: rodzina, szkoła, parafia. Tak, jeśli młodzi przyjmą za swoje wypowiedziane do nich słowa Jana Pawła podczas Apelu Jasnogórskiego 18 czerwca 1983 r.: „Czuję się odpowiedzialny za to wielkie, wspólne dziedzictwo, któremu na imię Polska. To imię nas wszystkich określa. To imię nas wszystkich zobowiązuje. To imię nas wszystkich kosztuje”⁴⁸.

⁴⁷ J. SZACKI, *Patriotyzm jako „błąd” i jako „cnota”*, w: *Maski i twarze patriotyzmu*, red. nauk. M. Karolczak, Kraków: NCK 2012, s. 114.

⁴⁸ JAN PAWEŁ II, *Apel Jasnogórski. Rozważanie wygłoszone do młodzieży*, w: *Pielgrzymki do Ojczyzny*, s. 264.

BIBLIOGRAFIA

- BARTYZEL Jacek, Patriotyzm w kulturze politycznej, w: *Oblicza patriotyzmu. Rozprawy i szkice*, Toruń: Wyd. Wyższej Szkoły Kultury Społecznej i Medialnej 2007, s. 37-79.
- BIELATOWICZ Amadeusz, Patriotyzm w kręgu kibicowskim, w: *Dwadzieścia esejów o patriotyzmie*, oprac. K. Daraż-Duda, M. Stankiewicz-Kopeć, Kraków: Wyd. Episteme 2013, s. 81-84.
- BOCHEŃSKI Jan Maria, *O patriotyzmie*, Warszawa: Wyd. Odpowiedzialność i Czyn 1989.
- BRAUN-GAŁKOWSKA Maria, *Środowisko wychowawcze: dom, szkoła, grupa rówieśnicza, parafia*, w: *Katecheza w szkole*, red. J. Krucina, Wrocław: Wyd. Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej 1992, s. 49-63.
- CHMURA Andrzej, Pastoralne aspekty wychowania do patriotyzmu, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, red. W. Janiga, Przemyśl-Rzeszów: Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej 2006, s. 465-482.
- Chrześcijański kształt patriotyzmu. Dokument Konferencji Episkopatu Polski przygotowany przez Radę ds. Społecznych, <http://episkopat.pl/chrzescijanski-ksztalt-patriotyizmu-dokument-konferencji-episkopatu-polski-przygotowany-przez-rade-ds-spoecznych/> [dostęp: 29.08.2019].
- CHUDY Wojciech, Polska rodzina bastionem tradycji otwartym na nowoczesność, w: *XVIII Międzynarodowy Kongres Rodziny*, red. A. Czarnocki, M. Igielski, Z. Kunert [i in.], Warszawa: Wyd. Fundacja „Rodzina Nadzieją Jutra”, KAI 1994, s. 135-144.
- CHUDY Wojciech, Rodzina a wartość patriotyzmu, w: „*Servo veritatis*”. Materiały Międzynarodowej Konferencji dla uczczenia 25-lecia pontyfikatu Jego Świątobliwości Jana Pawła II. Uniwersytet Jagielloński, 9-11 października 2003 r., Kraków: Wyd. Naukowe PAT 2003, s. 259-270.
- Dwadzieścia esejów o patriotyzmie, oprac. K. Daraż-Duda, M. Stankiewicz-Kopeć, Kraków: Wyd. Episteme 2013.
- HANIK Jan, ROSNOWSKA Janina, Pol Wincenty Terencjusz (1807-1872), w: *Polski Słownik Biograficzny*, red. E. Rostworowski, t. XXVII, Kraków: Wyd. Ossolińskich 1982-1983, s. 255-263.
- JAN PAWEŁ II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia, homilie*, Kraków: Wyd. Znak 2005.
- JAN PAWEŁ II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Kraków: Wyd. Znak 2005.
- JUNDZIŁŁ Irena, *O wychowaniu patriotycznym dzieci*, Warszawa: PZWS 1963.
- Katecheza w szkole*, red. J. Krucina, Wrocław 1992.
- KEPIŃSKI Marcin, Przymus Nowej Wiary. Komunistyczny patriotyzm stalinowskiej szkoły w narracjach łódzkich nauczycieli, w: *Kulturowe analizy patriotyzmu*, red. K. Kulikowska, C. Obracht-Prondzyński, Gdańsk: Wyd. Naukowe Katedra 2016, s. 187-214.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków: WAM 2001.
- KOSELLECK Reinhart, *Dzieje pojęć. Studia z semantyki i pragmatyki języka społeczno-politycznego*, Warszawa: Oficyna Naukowa 2009.
- Kulturowe analizy patriotyzmu*, red. K. Kulikowska, C. Obracht-Prondzyński, Gdańsk 2016.
- Maski i twarze patriotyzmu*, red. M. Karolczak, Kraków: NCK 2012.
- MAZURKIEWICZ Piotr, *Europeizacja Europy. Tożsamość kulturowa Europy w kontekście procesów integracji*, Warszawa: ATK 2001.
- MICHALIK Józef, *Minął tydzień*, t. I, Częstochowa: Biblioteka Niedzieli 2002.
- MIKULSKI Krzysztof, *Wychowanie patriotyczne w rodzinie*, „*Powołanie*” 2003, nr 4, s. 52.
- PANUŚ Tadeusz, *Zasada wierności Bogu i człowiekowi i jej realizacja w polskiej katechizacji. Studium w świetle „Ramowego Programu Katechizacji” funkcjonującego w latach 1971-2001*, Kraków: Wyd. Unum 2001.

- PRZETACZNIK-GIEROWSKA Maria, WŁODARSKI Ziemowit, *Psychologia wychowawcza*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1994.
- RYCZAN Kazimierz, Patriotyzm wyzwaniem dla szkoły i katechezy, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, red. W. Janiga, Przemysł–Rzeszów 2006, s. 365-376.
- SALIJ Jacek, Patriotyzm dzisiaj, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, red. W. Janiga, Przemysł–Rzeszów 2006, s. 327-339.
- Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów, red. J. Bralczyk, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005.
- SZACKI Jerzy, Patriotyzm jako „błąd” i jako „cnota”, w: *Maski i twarze patriotyzmu*, red. M. Karolczak, Kraków: NCK 2012, s. 105-120.
- ŚRODA Magdalena, Jaki patriotyzm?, „Gazeta Wyborcza” 2010, nr 103, s. 15.
- ŚRODA Magdalena, Patriotyzm jest nudny, „Wprost” 2011, nr 19, s. 40.
- TOMASIK Piotr, Wychowanie patriotyczne jako płaszczyzna korelacji nauczania religii z edukacją szkolną, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, red. W. Janiga, Przemysł–Rzeszów: Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej 2006, s. 483-505.
- TUSK Donald, Polak rozłamany, „Znak” 1987, nr 11-12, s. 190-191.
- WOLICKI Marian, Wychowanie patriotyczne w rodzinie, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, red. W. Janiga, Przemysł–Rzeszów 2006, s. 421-430.
- ŻYGULSKI Kazimierz, Święto i kultura. Święta dawne i nowe. Rozważania socjologa, Warszawa: IWZZ 1981.
- Żyjemy w miłości Boga. Podręcznik dla klasy VIII szkoły podstawowej, red. T. Panuś, R. Chrzanoska, M. Lewicka, Kraków: Wyd. św. Stanisława BM 2018.

ROLA PODSTAWOWYCH ŚRODOWISK WYCHOWAWCZYCH W WYCHOWANIU PATRIOTYCZNYM DZIECI I MŁODZIEŻY

Streszczenie

Wychowanie patriotyczne dzieci i młodzieży staje się priorytetowym zadaniem. Winno się ono dokonywać w harmonijnej współpracy trzech podstawowych środowisk wychowawczych: rodziny, szkoły i parafii. Pierwszą szkołą patriotyzmu jest rodzina. W niej kształtuje się obraz ojczyzny, szacunek do symboli narodowych, świętuje rocznice narodowe, kultywuje tradycje patriotyczne. W rodzinie młody człowiek wypracowuje w sobie cnoty konieczne do funkcjonowania więzi narodowych, takie jak: wierność, pracowitość, gościnność. Wielką rolę w wychowaniu patriotycznym dzieci i młodzieży odgrywa też szkoła. Tożsamość narodową kształtują zwłaszcza następujące przedmioty: język polski, historia i wiedza o społeczeństwie. Ważną rolę pełnią lektury dzieł literackich oraz znajomość najważniejszych pieśni narodowych, które wchodzi w skład dziedzictwa kultury polskiej. Szczególną rolę w przekazywaniu treści patriotycznych, budzeniu ducha narodowego i umiłowania ojczyzny pełni nauczanie katechetyczne i działalność pastoralna parafii. Poczucie patriotyzmu, więź z narodem i miłość ojczyzny mogą być wciąż z powodzeniem wprowadzane w duchowy świat życia dzieci i młodzieży, pomimo globalizacji, kultury hedonizmu i materializmu. Warto też podkreślać, iż istota patriotyzmu w obecnych czasach wyraża się w rzetelnej, twórczej pracy, w służbie społeczeństwu i ojczyźnie.

Słowa kluczowe: patriotyzm; ojczyzna; środowiska wychowawcze; rodzina; szkoła; parafia; wychowanie patriotyczne.